

Tadqiqot.uz

ISSN 2181-0788
Doi Journal 10.26739/2181-0788

Impact Factor – 4.951

KONSENSUS XALQARO JURNALI

JILD 1, SON 4

INTERNATIONAL JOURNAL OF CONSENSUS VOLUME 1, ISSUE 4

TOSHKENT-2020

“KONSENSUS” XALQARO JURNALI

INTERNATIONAL JOURNAL OF “CONSENSUS”

№4 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-0788-2020-4>

Bosh muharrir:

Chief Editor:

Jo‘rayev Narzulla Qosimovich

siyosiy fanlar doktori, professor,
O‘zbekiston Respublikasi

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Deputy Chief Editor:

Saidov Sanjar Shavkatovich

Siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori
(PhD), O‘zbekiston Respublikasi

Zamonov Zokir Turg‘unovich

siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori
(PhD), O‘zbekiston Respublikasi

KONSENSUS XALQARO JURNALI TAHRIRIY MASLAHAT KENGASHI

EDITORIAL BOARD OF THE INTERNATIONAL JOURNAL OF CONSENSUS

Alimardonov To‘lqin

siyosiy fanlar doktori, professor,
O‘zbekiston Respublikasi

Anita Sengupta

siyosiy fanlar doktori, professor
Hindiston Respublikasi

Baydarov Erkin Ulanovich

falsafa fanlari nomzodi, professor,
Qozog‘iston Respublikasi

Gregory Gleason

siyosiy fanlar doktori, professor
Amerika Qo‘shma Shtatlari

Farmonov Rahmon Farmonovich

tarix fanlari doktori, professor,
O‘zbekiston Respublikasi

Jo‘rayev Sayfiddin

siyosiy fanlar doktori, professor,
O‘zbekiston Respublikasi

Jennifer Murtazashvili

siyosiy fanlar doktori, professor
Amerika Qo‘shma Shtatlari

Mamadazimov Abdugani

siyosiy fanlar nomzodi, dotsent,
Tojikiston Respublikasi

Madayeva Shaxnoza Amanullayevna

falsafa fanlar doktori, professor,
O‘zbekiston Respublikasi

Nurmatova Gulsayra Asanovna

siyosiy fanlar doktori, professor,
Qirg‘iziston Respublikasi

Qirg‘izboyev Muqimjon

siyosiy fanlar doktori, professor,
O‘zbekiston Respublikasi

Qo‘chqorov Vahob Hoshimovich

siyosiy fanlar doktori, professor,
O‘zbekiston Respublikasi

Qodirov Anvar Kaxxarovich

falsafa fanlar doktori, professor,
O‘zbekiston Respublikasi

Ono Masaki

falsafa doktori, professor
Yaponiya

Tolipov Farxod Fazilovich

siyosiy fanlar nomzodi, dotsent
O‘zbekiston Respublikasi

Vasiliy Nikulenka

tarix fanlari nomzodi, dotsent,
Rossiya Federatsiyasi

Chander Shekhar

falsafa doktori, professor,
Hindiston Respublikasi

Mas’ul kotib | Responsible secretary:

To‘chiyeva Ra’no Almamatovna

O‘zbekiston Respublikasi

Сахифаловчи: Абдулазиз Мухаммадиев

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр. 1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,

Amir Temur Street pr. 1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

1. Сайфиддин Жураев НОВЫЙ ЭТАП РЕГИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ УЗБЕКИСТАНА.....	4
2.Анвар Кадыров “СЕМИОКРАТИЯ” – КАК ПОЛИТИЧЕСКИЙ ФЕНОМЕН	13
3.Тўлқин Алимардонов, Нодира Шапсанова ТУРКИЙ ИМПЕРИЯЛАР МАДАНИЯТИНИНГ ФАЛСАФИЙ ТАБИАТИ	18
4.Фарход Толипов ОБЪЕКТЫ, СУБЪЕКТЫ И НОСИТЕЛИ МЯГКОЙ СИЛЫ: ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКИЙ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ	26
5.Оқилжон Абдуазимов «ТАНАЗИЯЛАШГАН МАТБУОТ»НИНГ САЛБИЙ ЖИҲАТЛАРИ: СОЦИОЛОГИК ПРОГНОЗ	36
6.Abidjan Mukhamedyarov METHODS OF INTERPRETING THE VERSES OF THE QUR’AN BY RELIGIOUS EXTREMIST ORGANIZATIONS.....	48
7.Обиджон Худайберганов РАҚАМЛИ ЖАМИЯТ: ИМКОНИЯТЛАР ВА ХАТАРЛАР.....	56
8.Муитов Даврон Сабирович МАРКАЗИЙ ОСИЁДА КОНСЕНСУС ВА ҲАМКОРЛИК ГЕОСИЁСАТИ: АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТДАГИ ДОЛЗАРБ ТЕНДЕНЦИЯЛАР	64
9.F.X. Usarova, N.B. Abdusattarova, B.X. Allamurodov	70
PUBLIC CONTROL: HISTORY, CURRENT VIEWS AND APPROACHES (EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES AND UZBEKISTAN).....	70
10.Bekzod Baratbayev METHODS OF FORMATION OF MODELS OF NATIONAL DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN AND RUSSIA.....	82
11.Mamatkabilov Tursunmurad Daniyarovich THE ROLE OF MANAGERS IN ENSURING SOCIAL STABILITY	87
12.Рахимова Мукаддас Ибрагимовна РЕФОРМЫ В ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ НА ОСНОВЕ СТРАТЕГИЯ ДЕЙСТВИЙ	96
13.Ғанишер Маматов Сапиевич ЖАМИЯТНИ ДЕМОКРАТЛАШТИРИШДА ИЖТИМОЙ ФИКР ВА ЖАМОАТЧИЛИК НАЗОРАТИ МАСАЛАЛАРИ	102
14.Азизов Тўхтамиш Аъзамович ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ҒОЯСИНИНГ ШАРҚ ВА ҒАРБ МУТАФАККИРЛАРИ ҚАРАШЛАРИДАГИ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ	111
15.Яҳшибоев Шавкат Курамбаевич ДАВЛАТ БОШҚАРУВИДА ФУҚАРОЛАР ИШТИРОКИНИ КУЧАЙТИРИШДА СИЁСИЙ МАДАНИЯТ ОМИЛИ.....	117
16.Аброров Исломиддин Жамолович ТРАНСФОРМАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ МОЛОДЁЖНОЙ ПОЛИТИКИ В УЗБЕКИСТАНЕ	122

Азизов Тұхтамиш Аззамович,
Сиёсий фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD),
Денов тадбиркорлик ва педагогика
институти проректори

**ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ҒОЯСИНИНГ ШАРҚ ВА ҒАРБ МУТАФАККИРЛАРИ
ҚАРАШЛАРИДАГИ ҚИЁСИЙ ТАХЛИЛИ**

DOI 10.26739/2181-0788-2020-4-14

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада инсон ҳуқуқлари бўйича қадимги Шарқ ва Ғарб файласуф олимлариниг ўзига хос қарашлари ҳакида сўз юритилган ва ўша давр ҳуқуқий-сиёсий ғояларининг қиёсий тахлили ёритиб берилган. Бу жараёнда ҳар бир шахснинг умумий фаровонлик йўлида беғараз хизмат қилишини тарғиб қилувчи ғоя сиёсий ва ҳуқуқий қарашлар тизимида долзарб аҳамият касб этганаётгани реалликка айлана бормоқда. Шунингдек, мақолада Ҳаракатлар стратегияси асосида олиб борилаётган ижтимоий ва ҳуқуқий ислоҳотлар ёритилган.

Калит сўзлар: инсон ҳуқуқи, Авесто, зардуштийлик, Эпикур, Цицерон, уйғониш ва реформация даври, ҳуқуқий-мафкуравий иммунитет.

Азизов Тухтамиш Аззамович,
Доктор философских по политическим наукам (PhD),
Проректор Деновского института
предпринимательства и педагогики

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИДЕИ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА ВЗГЛЯДАХ
ВОСТОЧНЫХ И ЗАПАДНЫХ МЫСЛITЕЛЕЙ**

АННОТАЦИЯ

В статье обсуждаются уникальные взгляды древних Восточных и Западных философов о правах человека и проводится сравнительный анализ правовых и политических идей того времени. В этом процессе идея содействия безусловному служению каждого человека общему благу становится реальностью в системе политических и правовых взглядов. В статье также освещаются социальные и правовые реформы, проводимые на основе Стратегии действий.

Ключевые слова: права человека, Авеста, зороастризм, Эпикур, Цицерон, период реформации, идеологический иммунитет.

Azizov Tukhtamish Azamovich,
Doctor of Philosophy in Political Science (PhD),
Vice-rector of the Denov Institute
entrepreneurship and pedagogy

**A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE IDEA OF HUMAN RIGHTS IN THE
VIEWS OF EASTERN AND WESTERN THINKERS**

ABSTRACT

The article discusses the unique views of ancient Eastern and Western philosophers on human rights and provides a comparative analysis of legal and political ideas of the time. In this process, the idea of promoting the unconditional service of each person to the common good becomes a reality in the system of political and legal views. The article also highlights the social and legal reforms carried out on the basis of the Action Strategy.

Key words: human rights, Avesta, zoroastrianism, Epicurus, Cicero, reformation period, ideological immunity.

КИРИШ ВА ДОЛЗАРБЛИГИ.

Инсон хукуқлари масаласи түғрисида баҳс кетганды, унинг бешиги қаерда, инсон хукуқларига оид ғоялар қаерда кенг ривожланган, бугунги кунда инсон хукуқлари масаласига ким күп хисса күшмөкөд, деган саволлар рамзий маънода баҳслар ва бу соҳадаги ғарблик ва шарқлик олимлар ўртасидаги қизгин тортишувларга сабаб бўлмоқдад. Шунинг учун ҳам, бу борада, яъни, инсон хукуқларининг пайдо бўлиши ва ривожланиши бўйича европатцентрик (бу соҳада Европа дастлаб марказ бўлган ва у ердан тарқалган) ва осиёцентрик (бу соҳадаги ғоялар Осиёда дастлаб пайдо бўлган ва бу ғоялам инг кенг тарқалишига катта ҳисса кўшган) қарашлар ўртасидаги ўзаро илмий баҳс-мунозаралар ҳали-ҳамон давом етиб келмоқдад. Шунинг учун ҳам тажриба ва изланишларнинг конкрет ва объектив хуносаларини чиқаришда айнан бу икки томонларнинг қимматли ғоявий, маданий-маърифий манбаларига таянилди. Бундай таққослашдан мақсад, инсон хукуқларига оид ғарбона ва шарқона тушунчаларни қарама-қарши қўйиш эмас, балки уларни ўзаро қиёсий таққослаш ва ўзаро боғлиқликда ўрганишдан иборатдир. Масалага ойдинлик киритиш мақсадида бу икки (Шарқ ва Ғарб) ғоявий қарашлар жамланмасини кетма-кетлиқда таҳлил қилиш лозим. Шу ўринда даставвал хукуқий тамаддуннинг Шарқдаги ривожланиш босқичларини ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

МЕТОДЛАР ВА ЎРГАНИЛГАНЛИК ДАРАЖАСИ.

Мазкур илмий мақолада тарихий-сиёсий таҳлил, индукция, илмий анализ ва социал кузатув методларидан фойдаланилган. Инсон хукуқлари назарияси шаклланиши ва ривожланишининг нафакат хукуқий жиҳатлари, балки унинг ижтимоий-сиёсий тамойиллари очиб берилган. Назарий тадқиқотлар асосида илмий хуносалар чиқарилиб, келажакдаги изланишларга туртки бўлган.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ.

Юнон-Македония, Рим, Византия ва Усмон империяларида европаликлар ҳам, осиёлик ва африкаликлар ҳам яшагани боис, улар ўртасида маданий алмашинув жараёни узлуксиз кечган. Чунончи, “ғарбий” Рим хукуқи “шарқий” яхудийлар хукуқига, қолаверса, “ғарбий” насронийлар хукуқига таъсир этган. Насроний хукуқ эса, мустамлака босқинлари даврида кўпгина “шарқий” хукуқий анъаналарга ўз таъсирини ўтказган. Шу сабабли ҳам инсон хукуқлари Шарқда қандай шаклланганлитини таҳлил этмай туриб, инсон хукуқлари бўйича ҳалқаро хукуқнинг келгуси ривожини англаб олиш қийин[11; 115-б].

Қадимги Шарқда инсон хукуқлари түғрисида фикр юритилганда, биринчи ўринда Зардуштийлик динининг муқаддас китоби “Авесто”га тўхталиш жоиз. Инсон хукуқлари муаммолари Марказий Осиёнинг фалсафий ва ижтимоий-сиёсий таълимотларида ўз аксини топди. Бунга қадимги ва ўрта асрлардаги Марказий Осиёнинг диний-фалсафий ва хукуқий тизимларининг таҳлили гувоҳлик бермоқда. Хусусан, эрамиздан аввалги VIII асрда пайдо бўлган Зардуштийлик динини мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Бизга маълумки, бу дин фалсафасининг марказида яхшилик худоси Ахура-Мазда ва ёмонлик худоси Ахриман ўртасидаги кураш ётади.

Зардуштийлик муқаддас китобининг учдан бир қисмини қонунлар ташкил этиб, уларнинг мақсади мукаммал, барча муносабатларда уйғунлашган, гуллаб-яшнайдиган жамиятни қуришдир. Зардуштийликдаги шартномада ишонч алоҳида қадрият ҳисобланган (шартнома, оғзаки ва ёзма бўлган). Шунинг учун ҳам, Зардуштийликдаги асосий худолардан бири Митра шартнома худоси бўлганлиги бежиз емас[2; 2-қисм].

Шартнома бошқалар ҳаётига ва мулкига хурмат тамойилларига риоя этиш тушунчаси асосига қурилган бўлиб, у “Авесто”да марказий ўринлардан бирини эгаллайди. Табиийки, фозил ҳукмдор нафакат қонунга амал қилиши, балки, шу билан бирга, зўравонликка ҳам йўл қўймаслиги керак.

Зардуштийлик Исломга қадар бўлган ўз ривожланиш даврида ўзига хос диний-фалсафий тизим сифатида шаклланди ҳамда Марказий Осиё ва Эрон ҳалқларининг аксарияти учун хукуқнинг универсал манбаи сифатида хизмат қилиб келди. Хукуқшунос Сафо-Исфаҳонийнинг таъкидлашича, “қонун тушунчаси Зардуштийликнинг илк босқичлариданоқ унинг муҳим таркибий қисми бўлган. Зардуштийликка хос муқаддас китобининг учдан бир қисми турли босқич ва соҳадаги қонунга тааллуқли эди. Зардуштларнинг муқаддас китоби

“Авесто”нинг мақсади, “ҳар жиҳатдан ва ҳамма муносабатларда уйғунликка эришиладиган, уюшган, гуллаб-яшнаётган жамият барпо этишдан иборат бўлган. Барча хукукий нормаларнинг асосий иштирокчи объекти бўлган инсоннинг “Авесто” китобидаги ижтимоий позицияси, эрки ва жавобгарликлари ҳам ўзига хос механизмлар асосида шакллантирганини тарихий манбалар ҳам тасдиқлайди.

Аёлларнинг хукуки, оила раҳбари судда унинг ўзига бўйсунмаганликда, итоатсизликда айблаган тақдирда ҳам инобатга олинган. Ўша даврдаги бошқа диний тизимларда бўлгани каби, Зардуштийликда ҳам хотиннинг итоатсизлиги, бўйсунмаганлиги энг оғир гуноҳлардан бири, деб ҳисобланганига қарамай бундай гуманистик тизимда иш юритилгани таҳсинга сазовор.

Албатта, инсониятнинг энг мукаммал интеллектуал даражага етган ҳолатида ҳам хурлигига нисбатан таҳдидларнинг туғилиши бор ҳақиқатдир. Ғарб давлатчилиги ва жамиятидаги ғоялар ва сиёсий-хукукий қарашлар барвакт шаклланганинг асосий сабаби ҳам шунда.

Инсон хуқуqlарини тушуниб етиш учун ниҳоятда муҳим бўлган одамларнинг табиий тенглик ғоялари қадим юон мутафаккирлари (Протагор, Антифонт, Ликофон) ва қадим Хитой донишмандлари (Мао-зи, Конфуций) сиёсий ҳамда хукукий таълимотларида эрамиздан аввалги VI-IV асрлардаёқ илгари сурилган.

Асрлар давомида кишилик жамиятининг фаол интеллектуал қарашлари ушбу жараёнларга ижтимоий ва сиёсий характер бера бошлади.

Геродотнинг “Тарих” асарида маълумот берилишича, Мисрнинг биринчи подшохи давридан Геродот Мисрга ташриф буюрган давргача (эрамиздан аввалги V аср)гача бўлган 1340 йил мобайнида юқори мартабали коҳинлар ва подшоҳларнинг 341 авлоди ўтган ва бу вакт ичиди Мисрни одамлар бошқарган. Бу давргача, коҳинларнинг айтишича, “Мисрда худолар ҳукмдорлик қилишган, улар одамлар орасида яшашган, худоларнинг бири уларнинг энг қудратлиси ҳисобланган”. Худоларни дастлабки ҳукмдорлар ва қонун ўрнатувчилар сифатида тасаввур қилиш Қадимги Юон афсоналарига ҳам хос бўлган [1; 9-10-б].

Бу ҳаракатларнинг бирмунча кучайган даври XIII асрларга бориб тақалади, қолаверса, европалик донишмандлар ва файласуфларнинг асрлар давомидаги саъи-ҳаракатлари ўлароқ қабул қилинган муҳим ва ҳал қилувчи қадам саналган. Бу ҳаракатларнинг мақсади халқларни улар Европада жаҳолатпаратлик асрлари давомида ва Европада Уйғониш даврининг бошларида диний ва дунёвий ҳукмрон доиралардан кўриб келган азоб-уқубатлар ва жабр-ситамдан ҳимоя қилиш бўлган. Бундай азоб-уқубатлар сабаби феодаллар ва руҳонийларнинг зўравонлиги, шунингдек, черковнинг инсон онги ва руҳини озод қилиш мақсадини кўзлаган ғоявий оқимларга қарши кураш олиб боришига интилиши ҳисобланган.

Исломда эса, бу хукукий амаллар ва ахлоқий меъёрлар асосида белгилаб қўйилган эди. Шу нуқтаи назардан Шарқ ва Ғарб ғоявий қарашларидағи тафовут ва эволцион даврни ажратиш мумкин. Шуни таъкидлаш жоизки, Европа қитъасида вужудга келган инсон хуқуqlари ғояларидан аслида ўша давр ҳукмдорлари ва руҳонийларининг истибододидан озод қилиш учун фойдаланилган.

Ғарб сиёсий-хукукий муҳитида ҳам бир қатор эътиборга молик асосий жиҳатлар ҳамда муаммолар мавжуд ва уларнинг таҳлилини даслабки босқичдан бошлаш мақсадга мувофиқдир:

- Инсон хуқуqlари бўйича дастлабки ғоялар

Қадимги юон донишмандларидан бири Эпикур сиёсий-хукукий ғояларида инсон хуқуқи масалалари ўз ифодасини топган.

Эпикур (эрамиздан аввалги 341-270 йиллар) ўзининг сиёсий-хукукий қарашлари билан Демокрит таълимотининг давомчиси бўлиб қолди. Эпикурнинг фикрига кўра, табиат, худоларнинг инон-ихтиёрларисиз, ўз қонуниятлари бўйича мустақил ривожланиб боради. Бу билан у жамият аъзоларида шахсий истак ва эҳтиёжлар эътиқод қилинаётган яратувчигагина боғлиқ эмас, деб хулоса қиласи [1; 12-б].

Инсон эрки, Эпикур нуқтаи назарича, унинг ўз турмуш тарзини онгли танлаб олиш масъулиятидир. Узлатга чекиниш, фаол ижтимоий-сиёсий ҳаётда қатнашмасликни тарғиб қилиш Эпикур таълимотига хос хусусиятлардан бўлган. Унинг назарида, давлат ҳокимияти ва сиёсий мулоқотнинг асосий мақсади – кишиларнинг ўзаро хавфсизлигини таъминлаш, бир-бирларига нисбатан хавфсирашни йўқотишдан иборат эди.

“Қонунлар, – деб ёзади Эпикур, – донишмандлар ёмонлик құлмаслиги учун эмас, балки уларға бошқалар ёмонлик құлмаслиги учун яратылғандыр”.

Қадимги Рим ҳуқуқшунослари “қонун олдида ҳамманинг тенглиги” ғояларини илгари суришган. Цицерон: “Хамма қонун таъсири остида бўлиши керак”, деб таъкидлаган[3; 49-б].

Қонун томонидан инсон ҳуқуқлари факат қулдорлар учун имтиёз сифатида караб чиқилиб, қуллар ҳуқуқи инкор этилар эди.

Ўрта асрларда ҳам инсон ҳуқуқи айрим табақаларнинг имтиёзи ҳисобланиб, ҳуқуқий тенглик муайян табақага мансублик билангина белгиланарди. Инглизларнинг 1215 йилги “Эркинликларнинг улуғ хартияси”да “Ҳеч бир эркин инсон хибс қилинмайди, қамоққа маҳкум этилмайди, мол-мулки тортиб олинмайди, бирор-бир восита билан ночор ахволга солинмайди. Факат қонуний ҳукм ва давлат қонуни бўйича чоралар кўрилади”, деб ёзилган бўлса-да, лекин амалда ундан эмас эди.

Ўрта асрлар сўнггида Ғарбий Европа давлатларида содир бўлган муҳим воқеалар – Уйғониш (Ренессанс) даври ва Реформация (лотинча *reformatio* – ўзгартириш, ислоҳ қилиш) билан боғлиқдир. Реформация – XVI асрда Ғарбий Европада католик черкови ва Рим папаси ҳокимиятига қарши олиб борилган ижтимоий-сиёсий, диний-мафқуравий ҳаракатдир. Худди шу даврга келиб, феодал тузумнинг инқизотга юз тутганлиги аён бўлиб қолди. Жамият турмуш тарзида тубдан янги бўлган меъёрлар тизими шаклана бошлади. Бу эса Уйғониш ва Реформация даврининг негизини ташкил этади. Уйғониш даврининг бошланиши Рим католик черковининг инқизоти ҳамда маданият, санъат ва эркин дунёқараш ривожланишининг бошланиши давридир[4; 24-б].

Бу даврда ҳар бир шахснинг умумий фаровонлик йўлида беғараз хизмат қилишини тарғиб қилувчи ғоя сиёсий ва ҳуқуқий қарашлар тизимида долзарб аҳамият касб этган тезисга айланғанди. Умумий фаровонлик ибораси мазмунида республика тузилиши шаклидаги, фуқаролар тенглиги ва адолатпарварлик тамойилларига асосланган давлат моҳияти акс этади. Шунга кўра, ўзаро тенглик ва адолат кафолатлари қабул қилинаётган қонунларда ўз ифодасини топиши лозим эди.

Машхур француз мутафаккири Франсуа-Мари Аруэ Вольтер (1694-1778)нинг замондошлиари Шарл Луи Монтескье ва Жан Жак Руссолардан фарқли жиҳати шундаки, унинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари аниқ бир асарда ёритиб берилмаган. Шундай бўлса-да, у ўзининг турли мавзулардаги асарларида сиёсат ва ҳуқуққа оид масалалар борасида фикр юритади.

Унинг фикрича, эркинлик чегаралари қонунлар билан белгиланади. Шу сабабдан “ҳуқуқ ҳукмронлиги” ғояси Ғарбда кенг тарқалган.

Вольтер сўз эркинлиги, виждан эркинлиги, мулкнинг дахлсизлиги каби мавзулар билан бирга, меҳнат эркинлигини ҳам тарғиб қиласди. Меҳнат эркинлиги мавзусининг ёритилиши шу даврда француз жамиятида сиёсий-иктисодий қарашларнинг чўққиси, янги даврнинг ўзига хос жиҳати эди. Вольтер фикрига кўра, меҳнат ҳеч қандай мулкка эга бўлмаганларнинг мулки ҳисобланиб, улар ўз меҳнатлари учун ким кўп ҳақ тўласа, ўшанга сотиш ҳуқуқига эгадирлар. Вольтер феодал жамиятни ислоҳ қилиш тарафдори бўлиб, давлат бошқарувида мутлақ монархияни афзал кўрган. Агар монарх маърифатли бўлса, бу – жамият учун фойдалидир, шунда мутлақ монархия бошқаруви маърифатли ҳисобланади. Ҳукмдор эга бўлиши лозим бўлган фазилатлар факатгина унинг маърифатли бўлиши билан чекланмаслиги керак. Жамиятни адолатли бошқариш учун ҳукмдор ўз табақаларининг истакларини тўғри англаб етиши ва марҳаматли бўлиши лозим. Вольтер бошқарувда черков судларини тугатиш, табақалар имтиёзларини бекор қилиш, одил судловни амалга ошириш ва ушбу жараёнда адвокатлар иштирокини таъминлаш лозимлигини таъкидлайди. У инқилобий ўзгаришларга қарши чиқиб, юксак маънавиятли ва ахлоқли монарх феодал жамиятдаги мавжуд ижтимоий, иқтисодий қийинчиликларга барҳам бера олишини уқтиради.

Жан Жак Руссо (1712-1778) – буюк француз файласуфи ва ёзувчиси. Руссонинг сиёсий-ҳуқуқий қарашлари замирида камбағал кишилар тўғрисида қайғуриш, инсонларнинг “табиий ҳолат”ини, яъни ҳамма тенг ва озод бўлган даврни улуғлаш ётади. У “Инсонлар ўртасидаги тенгсизликнинг келиб чиқиши ва асослари тўғрисида мулҳозалар” (1755) номли асарида ижтимоий тенгсизликни қоралайди. Руссонинг фикрича, инсонлар ўртасидаги тенгсизликнинг бош сабаби – ерга бўлган хусусий мулкчиликдир[5; 96-б].

Бироқ, инсон ҳуқуқларининг табиий ҳуқуқий концепциясини шакллантиришда XVI-XVIII асрларда яшаб ўтган инглиз ҳуқуқшуноси Ж.Локк, америкалик Т.Пэйн ва Жефферсон, французлар Руссо, Монтескье, Вольтер, голландиялик Гроций каби маърифатпарвар мутафаккирлар етакчи ўрин тутадилар. Уларнинг одамларнинг тенглиги, туғилишдан уларга ато этилган яшаш, эркинлик ва хавфсизлик каби ҳуқуқларнинг дахлсизлигига доир ғоялари буржуа инқилоблари ва буржуа давлатларининг шаклланиш жараёнидаги конституциялар Англияда 1628 йилдаги “ҳуқуқлар тўғрисидаги арзнома”, “ҳуқуқлар тўғрисидаги лойиха”да, Америкада “Виржиния ҳуқуқлари тўғрисидаги декларация” (1689), “АҚШ мустақиллик декларацияси” (1776) ҳамда “ҳуқуқлар тўғрисидаги лойиха” (1791), Францияда “Инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқлари декларацияси” (1789)да ўз ифодасини топди. Шу жиҳатдан “Виржиния ҳуқуқлари декларацияси” дикқатга сазовордир. Бу инсон ҳуқуқлари концепцияси баён этилган конституция типидаги дастлабки ҳужжат эди. Унда барча одамлар Тангри томонидан тенг қилиб яратилган ва уларга ажralмас муайян ҳуқуқлар ато этилган, деган қоида мавжуд. Ҳаёт, эркинлик ҳамда баҳт-саодатга интилиш шу ҳуқуқлар сирасига киради [6; 122-б].

Францияда 1789 йилги қабул қилинган “Инсон ва фуқароларнинг ҳуқуқлари декларацияси” юқорида санаб ўтилган ҳужжатлар орасида муҳим ўрин эгаллайди. Инсон ҳуқуқларининг мазмун-моҳияти унда аниқ ва ихчам таърифланган, инсон шахсининг қадр-қиммати таъкидланган фуқаролик жамиятида, шахс мақомини белгилашда, давлатнинг роли белгилаб берилган.

Инсон ҳуқуқларини тартибга солувчи ҳозирги ҳалқаро ҳуқуқий ҳужжатлар тизимида БМТнинг “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси” алоҳида ўрин тутади. уни “Инсоният тарихида энг ноёб ҳужжат”, “Бутун инсоният учун эркинлик хартияси”, деб таърифлашади.

Инсон ҳуқуқлари мазкур умумжаҳон декларациясини барча ҳалқлар ва барча давлатлар бажаришга интилиши лозим бўлган вазифа сифатида эълон қилган[7; 806].

Бошқа бирорта ҳалқаро ҳужжат бундай юксак баҳоларга сазовор бўлмаган. Инсоният тараққиёти жараёнида инсон ҳуқуқларига оид бўлган маҳсус қонунчилик тизимини яратган. Бу тизим ўз тараққиётида учта катта босқични босиб ўтган.

Биринчи босқич: 1789 йилги Франция инқилобининг Инсон ва фуқаро ҳуқуқлари декларацияси қабул қилинганидан бошланиб биринчи жаҳон урушигача бўлган (1914 йил) даврни ўз ичига олади. Бу даврда шахс эркинлиги ва фуқаролар тенглиги, шахс дахлсизлиги, хусусий мулкка эгалик, сайлаш ва сайланиш каби шахсий ва сиёсий ҳуқуқлар билан боғлиқ масалалар тартибга солинган.

Иккинчи босқичда (1914-1950) инсонларнинг турли ғоя ва ҳаракатлар таъсирида меҳнат килиш, дам олиш, ижтимоий ёрдам олиш билан боғлиқ ижтимоий-иктисодий ҳуқуқларига оид қонунчилик ривожланган.

Учинчи босқич XX асрнинг 2 ярмидан бугунги кунларгача бўлган даврни ўз ичига олади. Бу даврда тинч яшаш, атроф-муҳит тозалигига эришиш, ахборот олиш ҳуқуқи билан боғлиқ масалалар фаол муҳокама қилиниб, уларни ҳал этиш йўллари қидирилмоқда. Бу даврда инсон ҳуқуқлари соҳасида ҳалқаро қонунчилик тизими шаклланди. БМТ томонидан 70 га яқин, Европа Кенгаши Бош Ассамблеяси томонидан 160 дан ортиқ, ЮНЕСКО-да 70 дан ортиқ, ЕХХТ томонидан 30 дан кўпроқ инсон ҳуқуқларига тааллуқли ҳалқаро конвенциялар, декларациялар, пактлар қабул қилинди. Ҳозирги пайтда инсон ҳуқуқлари бўйича 400 га яқин ҳалқаро ҳужжат мавжуд.

БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1948 йил 10 декабрда қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси Фарб тамаддуни, янги давр ислоҳотчилари ва мутафаккирлар саъи-ҳаракатларининг юксак чўққиси хисобланади. Ушбу декларация Иккинчи жаҳон уруши якунланганидан сўнг, инсониятнинг шафқатсиз уруш азоб-укубатларини бoshiдан кечирган ҳалқаро жамиятда инсон ҳуқуқларини тушуниш борасида ҳамжиҳатликка интилишининг ифодаси сифатида қабул қилинди.

Инсон ҳуқуқларини менсимаслик ва оёқ-ости қилиш одамзод виждонини ўртаётган ваҳшийларча қилмишларга олиб келган. Мана шу сабабдан Декларацияда ҳар бир инсон ва жамиятнинг ҳар бир ташкилоти ҳамиша ана шу декларацияни назарда тутиб маърифат ва илм йўли билан ушбу ҳуқуқлар ва эркинликларнинг хурмат қилинишига ёрдам беришга интилишлари ҳамда миллий ва ҳалқаро тараққийпарвар тадбирлар йўли билан ҳам, ушбу

хуқуқлар ва эркинликларнинг Ташкилотга аъзо бўлган давлатлар халқлари ўртасида ва мазкур давлатларнинг юрисдикциясидаги худудларда яшаётган халқлар ўртасида ялписига ва самарали тан олишга чақирилган. Юқорида айтиб ўтилганидек, Инсон хуқуқлари умумжаҳон декларацияси кўплаб Farb файласуфлари ва мутафаккирларининг сайдаралари юксак чўққисини ифодалайди.

ХУЛОСАЛАР

Хулоса қилиб айтганда, барча жамоат тузилмалари даврида ва турли ижтимоий ҳаёт шаклларида инсон эрки, халқ ва жамиятдаги хуқуки, индивидуал хуқуклариға нисбатан қарашлар турлича бўлган. Бу жараёнларнинг аста-секин жадаллашувида эса жамиятдаги зиёли қатламишининг тутган роли муҳум аҳамият касб этди. Мазкур қарашлар ва мустаҳкам ғояларнинг амалий қонун хужжатларидағи ифодасини ҳам кўриб турмоқдамиз. Бир сўз билан айтганда, икки томон ҳам инсониятнинг ўз жамиятида индивидуал озод ва қарамлик, қулликларсиз яшashi учун курашган ва бугунги кунда уларнинг сафидагилар муқобил жиной гурухларга қарши катта ташкилот сифатида қад кўтардилар. Барча давлатлар буни қўллаб-кувватлаган ҳолда ўз ички сиёсий бошқарув аппаратида ва конституцион тузилмаларида қатъий принцип қилиб белгиладилар. Шу асосда инсонларнинг онгода хуқуқий-мафқуравий иммунитетни шакллантириш ҳар биримизнинг вазифамиздир.

Иқтибос/Сноска/Reference

1. Адам Фергюсон. Опыт истории гражданского общества. –М., 2000. (Adam Ferguson. Opyt istorii grazhdanskogo obshchestva. –M., 2000.)
2. Сафа-Исфахани “Риваят-и Ҳемати Асашхистан: A Study in Zoraastrian Law (Harward Iraninan ser) Кембридж 1980-2. (Safa-Isfahani “Rivayat-i Hemati Acashahistan: A Study in Zoraastrian Law (Harward Iraninan ser) Cambridge 1980-2.)
3. О.А.Таджибаева “Инсон хуқуқлари” ўқув қўлланма. Ўзекистон файласуфлари жамияти. –Тошкент, 2010. (O.A.Tadjibaeva «Human Rights» textbook. Society of Philosophers of Uzbekistan. –Tashkent, 2010.)
4. Цицерон Марк Туллий. Диалоги: О государстве; О законах. –М.: Мысль, 1994. (Cicero Mark Tulliy. Dialogues: About the state; O zakonax. –M.: Mysl, 1994.)
5. Гегель. Философия права. –М.: Мысль, 1990. (Gegel. Philosophy of law. –M.: Mysl, 1990)
6. Жан Жак Руссо “Инсонлар ўртасидаги тенгсизликнинг келиб чиқиши ва асослари тўғрисида мулоҳазалар”. –Москва, 2000. (Jean-Jacques Rousseau, “Reflections on the Origins and Fundamentals of Inequality.” –Moscow, 2000.)
7. Иммануил Валлерстайн. Конец знакомого мира. Социология XXI века. –М.: Логос. 2003. Мавлонов Ж. Гражданское общество: от концепта к концепциям и парадигмам (социально-философский анализ): монография/ Ж.Мавлонов. –Т.: Истиклол нури, 2014. (Immanuel Vallerstein. The end of the familiar world. Sociology XXI century. –M.: Logos. 2003. Mavlonov J. Civil society: from concept to concept (social-philosophical analysis): monograph / J.Mavlonov. –T.: Istiklol nuri, 2014.)
8. “Инсон хуқуқлари умумжаҳон декларациясига шархлар”. –Т.: “Адолат”, 1999. (“Comments on the Universal Declaration of Human Rights”. –T.: “Adolat”, 1999.)
9. А.Артамурадов, М. Қирғизбоев, Т.Н. Хожий. “Фуқаролик жамияти” ўқув услубий қўлланма”, “Мумтоз сўз”. –Тошкент, 2018. (A.Artamuradov, M. Kyrgyzbaev, T.N. Hoji. “Civil Society” textbook, “Classic word”. –Tashkent, 2018.)
10. Жўрабек Шодиев “Сиёсий-хуқуқий таълимотлар тарихи” ўқув-услубий қўлланма. –Тошкент, 2006. (Jurabek Shodiyev “History of political and legal doctrines” textbook. –Tashkent, 2006.)
11. Самбридже, 1980. Вол. 2. –П. И. (Cambridge, 1980. Vol. 2. –P. I.)
12. Сайдов А.Х. Инсон хуқуқлари бўйича халқаро хуқук. Дарслик. Т.: Консаудитинфоим-Нашр, 2006. ([12] Saidov A.X. International human rights law. Textbook. T.: Konsauditinfoim-Nashr, 2006.)
13. Сайдов А.Х., Жузжоний А.С. Шарқ цивилизацияси: Инсон ва хуқуқ. –Т.: Адолат, 2006. (Saidov A.X., Juzjoniy A.S. Eastern civilization: Man and law. –T.: Adolat, 200 p.)

KONSENSUS XALQARO

JURNALI

JILD 1, SON 4

INTERNATIONAL JOURNAL

OF CONSENSUS

VOLUME 1, ISSUE 4

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000